

Knížní a nakladatelská kultura první republiky

Eduard Burget

Představit v krátkém přehledu celkový vývoj nakladatelského podnikání v letech meziválečného Československa je úkol velmi nesnadný. Předkládaný text je proto nutné vnímat jen jako stručný pokus o zachycení hlavních vývojových tendencí nakladatelského života ve dvacátých a třicátých letech v Československu.

V roce 1879 byl z podnětu nakladatelů J. R. Vilímka, Jana Otty, Františka Topiče a dalších založen *Spolek českých knihkupců a nakladatelů* (od 1924 přejmenován na *Svaz českých knihkupců a nakladatelů*). Hlavní náplní této organizace byla snaha vydávat a propagovat české knihy a zároveň dodržovat profesní nakladatelskou etiku. Podnětem k založení *Spolku* byl mimo jiné první sjezd českých knihkupců a nakladatelů, který se konal Praze v květnu roku 1878.

Spolek českých knihkupců a nakladatelů usiloval od svého založení především o jednotná pravidla při vydávání knihkupeckých a nakladatelských koncesí. Prosazoval a chránil zájmy knihkupců a nakladatelů, dohlížel na udělování nových koncesí a přitom ostře vystupoval proti účasti státu na nakladatelském podnikání. Důležitou roli sehrál *Spolek* i ve vztahu k tzv. nekoncesovaným nakladatelům (autoři a redaktoři vydávající knihy vlastním nákladem), případně proti prodeji knih mimo nekoncesované knihkupectví, jako byly trafiky, papírnickví a podobně. Tuto roli si poté *Spolek*, potažmo *Svaz* udržel po celou dobu svého působení rovněž v letech první republiky. Již koncem 19. století začal *Spolek* vydávat vlastní informační věstník *Knih* (vyšly pouze dva ročníky), v letech 1910–1931 vycházely *Literární rozhledy*, v roce 1924 přibyl *Československý knihkupec*, na kterého navázal týdeník *Knihkupec a nakladatel*, od roku 1932 pak vycházely *Rozhledy po literatuře a umění*. Zmínit můžeme i čtrnáctideník *Čtème*, který informoval o knižních novinkách a vycházel v letech 1938–1943.

Rozmach českého nakladatelského podnikání začal již v průběhu šedesátých let 19. století v souvislosti s politickým uvolněním v českých zemích. Tehdy také vzniká podnik, který můžeme označit za první v moderním slova smyslu profesionálně řízený nakladatelský dům: český nakladatel Ignác Leopold Kober sdružil do jednoho dobře fungujícího podniku knihkupectví, nakladatelství i tiskárnu. Svou firmu řídil jako kompaktní hospodářkou, organizační jednotku, která má přesně definovanou strukturu a promyšlenou ediční politiku zaměřenou na vydávání umělecké a vědecké literatury. Právem je proto Kober považován za jednoho ze zakladatelů nakladatelského a knihkupeckého podnikání v Čechách.

Poslední třetina 19. století byla ve znamení rychlého rozvoje soukromých nakladatelů, jakými byla vedle Kobera další známá jména, jež byla vlastně i nositelem firemní značky, se kterou si čtenáři spojovali kvalitní produkci: Jan Otto, František Topič, František Augustin Urbánek nebo Josef Richard Vilímek se během několika desetiletí vypracovali ve špičkové nakladatele. Nakladatelské domy se navíc od konce 19. století stávaly i centry společenského, kulturního a mnohdy i politického života. Svě postavení pak nakladatelé manifestovali stavbami reprezentativních nakladatelských budov, tiskáren, knihkupectví či galerií, na jejichž realizaci se podíleli známí architekti a umělci.

Epocha překotného rozvoje nakladatelského podnikání byla ovšem násilně přerušena v roce 1914 vypuknutím první světové války. Po roce 1918 se ve změněných politických a hospodářských podmínkách již mnohým z předválečných nakladatelů nepodařilo na své úspěchy navázat. S koncem války na knižní trh vstoupila generace nová, která se netají velkými ambicemi, jež však nedisponuje tak výrazným ekonomickým a finančním zázemím, jako generace nakladatelů předválečných, kteří své podniky budovali dlouhá desetiletí.

Nová nakladatelství jako je např. Aventinum Otakara Štorcha-Mariena, Družstevní práce, nakladatelství Ladislava Kuncíře, Václava Petra, Sympozion, Odeon a mnohá další se pak v polovině dvacátých let sdružují do *Klubu moderních nakladatelů Kmen* a vytvářejí jakousi obdobu velkého kolektivního nakladatelského domu, který se vedle vydávání knih orientuje také na činnost výstavní, přednáškovou a osvětovou. Období zdánlivé prosperity dvacátých let netrvalo příliš dlouho. Začátkem třicátých let do života mnohých soukromých nakladatelů zasáhla tíživá hospodářská krize, která byla v některých případech pro nakladatelské podniky likvidační. Krize nezasáhla jen nakladatelství nová, založená až se vznikem republiky, ale silně se dotkla i podniků tradičních nakladatelů. Paradoxně však hospodářská krize posílila roli velkých nakladatelských koncernů, jež byly spjaty s konkrétními politickými stranami a jejich deníky či časopisy. V těchto podnicích se nakonec uplatnili i výrazné osobnosti českého kulturního života, jež mnohdy dokázaly těmto nakladatelstvím vtisknout osobitou podobu, promyšlený ediční plán a zajistit vynikající knižní produkci.

K nejvýraznějším představitelům soukromého nakladatelského podnikání náležel i po roce 1918 podnik Josefa Richarda Vilímka. Tento nakladatel, který již na konci 19. století vybudoval svou pražskou firmu zahrnující nakladatelství, knihtiskárnu a knihkupectví v domech mezi ulicemi Spálená a Opatovická. V letech 1928–1930 pak v těchto místech nechal postavit novou moderně vybavenou budovu, která do sebe pojala všechny části rozsáhlého podniku.

Vilímek, který původně začínal jako vydavatel populárního časopisu *Humoristické listy*, se orientoval především na populární původní a překladovou beletrii a literaturu pro děti a mládež (mj. dílo Julese Verna). Jeho kmenovými ilustrátory byli známí výtvarníci jako Věnceslav Černý (*Staré pověsti české*), později například Zdeněk Burian. V letech okupace stanul v čele podniku Bedřich Fučík, který se do edičního profilu nakladatelství pokusil zařadit i náročnější literaturu (edice *Tvar* či *Barokní knihovna*), ruku v ruce s těmito snahami Fučík usiloval i o moderní typografii a ilustrace. Ke spolupráci s nakladatelstvím Fučík přivedl výtvarníky jakými byli Zdeněk Seydl, František Tichý nebo Karel Svolinský. Nakladatelství Františka Topiče patřilo rovněž od osmdesátých let 19. století k dynamicky se rozvíjením podnikům. Majitel svou firmu vybudoval ve dvou domech na dnešní Národní (dříve Ferdinandově) třídě. Profil nakladatelství se zaměřoval na soudobou českou poezii, prózu a umělecké publikace. Součástí Topičova knihkupectví se proto stalo i umělecké oddělení, kde byla nabízeny reprodukce děl soudobého výtvarného umění, které nakonec přerostlo v otevření stálé výstavní síně, tzv. Topičova salonu (od 1899). Po roce 1918 byl zahájen postupný ústup Topičova nakladatelství z popředí tehdejších českých nakladatelů, což vyvrcholilo rokem 1936, kdy zemřel syn původního zakladatele Jaroslav Topič. Otec, který syna přežil o pět let, krátce nato prodal dům na Národní třídě i firemní název podnikateli Jaroslav Stránskému, který do Topičova domu přenesl svůj koncern Lidových novin s redakcemi tehdy vydávaných časopisů, jako byla mimo jiné *Přítomnost*.

S koncernem Lidových novin Jaroslava Stránského pak úzce souvisí i známé nakladatelství Františka Borového, založené v roce 1877, původně orientované na vědeckou literaturu. Syn zakladatele František Borový mladší se v roce 1912, kdy podnik převzal, pokusil upadající nakladatelství oživit tím, že se začal více orientovat na moderní českou literaturu a po roce 1918 i na autory z okruhu umělecké avantgardy. Populární se staly edice *Žatva* či *Zlatokvět* a časopisy *Kmen*, *Červen* nebo *Lípa*. Firma se přesto propadala do stále větších dluhů, což nakonec přimělo Františka Borového k propojení jeho podniku s koncernem Jaroslava Stránského. Borový sice zůstal ředitelem svého někdejšího nakladatelství, nicméně začátkem třicátých let jej nahradil schopný organizátor a obchodník Julius Firt. Borového nakladatelství tak prakticky splynulo s koncernem Lidových novin Jaroslava Stránského.

Na společenskovědní literaturu se od roku 1896 zaměřovalo nakladatelství Jana Laichtera. Zakladatel podniku původně začínal v Ottově nakladatelství, kde se seznámil s profesorem T. G. Masarykem, jenž u Otty jednak vydával časopis *Athenaeum*, zároveň se podílel na koncepci nové všeobecné encyklopedie, *Ottova slovníku naučného*. Laichter se proto od začátku svého nakladatelského podnikání orientoval na vydávání naučné literatury, filozofie, historie, literární vědy a sociologie. Není proto náhodou, že v Laichterově nakladatelství se zrodil projekt několikavazkových *Českých dějin*, na kterých se podíleli historici jako Václav Novotný, Josef Šusta či Kamil Krofta. Projekt Laichterových dějin nakonec zůstal torzem.

Pokud chceme hovořit o soukromých nakladatelstvích vzniklých až po roce 1918 musíme na předním místě zmínit nakladatelství Aventinum, které v roce 1919 založil Otakar Štorch-Marien. Názvem nakladatelství odkazoval k tradici renesančního nakladatele a tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina. Pro Štorcha-Mariena bylo osudové setkání s bratry Čapky, kteří se do činnosti nakladatelství zapojili nejen autorsky, ale i organizačně. Karel Čapek zahrnoval Štorcha-Mariena různými edičními nápady a zprostředkoval nakladateli kontakty na autory doma i v zahraničí. Josef Čapek se pak podílel na grafické úpravě podstatné části aventinské produkce. V roce 1927 nakladatelství přesídlilo do barokního paláce v Purkyňově ulici nedaleko od Národní třídy, kde kromě knihkupectví vznikla i známá Aventinská mansarda, v podstatě knihkupectví spojené s výstavní síní, prodejnou grafiky a čítárnou. Otevření Aventinské mansardy však bylo poslední velkou událostí v životě nakladatelství. Finanční problémy Štorcha-Mariena dostihly v roce 1931, na podzim byla uzavřena Aventinská mansarda, Karel a Josef Čapkovi převedli své spisy do nakladatelství Františka Borového, následoval výprodej knih za zlomek původní ceny a konkurz.

V roce 1918 si Bohumil Janda vypůjčil od smíchovského lichváře finanční prostředky na své první knihy. Krátce nato v pražské čtvrti Zlíchov založil nakladatelství Sfinx. V roce 1919 vydal první tituly o židovské kabale a indické mystice. Knihy kupodivu zaznamenaly velký komerční úspěch, Bohumil Janda splatil dluhy a z malého zisku pokračoval ve svém nakladatelském úsilí. Od roku 1919 do roku 1949 vydal více než 1100 knižních titulů a zařadil se tak mezi nejúspěšnější česká soukromá nakladatelství. Kolem Jandova nakladatelství Sfinx se sešli významní čeští spisovatelé, vědci i výtvarníci, např. Vítězslav Nezval, Josef Knap, Jaroslav Seifert, Josef Kopta, Emil Vachek, Rudolf Medek, Viktor Dyk či Vilém Mathesius. Z řad německých spisovatelů žijících v Praze to byli Max Brod, Gustav Meyrink a Franz Werfel.

Také Bohumil Janda chtěl zanechat pro budoucí generace rozsáhlé dílo po vzoru *Ottova slovníku naučného* či Laichterových *Českých dějin*. V letech 1929–1936 vydával monumentální desetidílnou *Českou vlastivědu*, soubor, graficky upravený Jaroslavem Bendou. Nakladatelství i díky schopnostem zakladatele přečkalo hospodářskou krizi i druhou světovou válku.

Z dalších menších nakladatelů zmiňme alespoň nakladatelství Jana Fromka Odeon, které se od roku 1925, kdy bylo založeno, zaměřovalo na vydávání autorů české umělecké avantgardy a nakladatelství Ladislava Kuncíře, jež se orientovalo od roku 1923 na katolické autory a snažilo se kráčet ve stopách a tradici staroříšského nakladatele Josefa Florianiana.

Ke krizi soukromých nakladatelů na přelomu dvacátých a třicátých let přispěla i výrazná knižní nadprodukce. Na počátku dvacátých let se na knižním trhu v Československu pohybovalo více než tři stovky nakladatelů. V roce 1927 bylo ve *Svazu knihkupců a nakladatelů* organizováno již 723 subjektů, z více než padesáti procent šlo o firmy pražské. V roce 1919 vyšlo oproti roku 1913 dvojnásobný počet českých a slovenských knih, v roce 1937 to již byl trojnásobek.

Od dvacátých let se kapitálově silnějšími oproti malým soukromým nakladatelům stávaly akciové společnosti, které svou nakladatelskou činnost rozvíjely v rámci tehdejších politických stran, vysoký podíl knižní produkce měla i nakladatelství církevní státní. Sem patřili například Státní nakladatelství zaměřené na vydávání učebnic a školních pomůcek a nakladatelství Orbis, založené v roce 1921, které se zaměřovalo na populárně naučnou literaturu, propagační a reprezentativní publikace pro zahraničí, případně na spisy československých státníků.

K nakladatelstvím, jež byla spojena s politickými stranami nemůžeme pominout pro období první republiky minimálně dvě, a to národně socialistický Melantrich a lidovecký Vyšehrad. Melantrich se zaměřoval na vydávání původní i překladové beletrie a naučné literatury a byl součástí tiskařského, nakladatelského a vydavatelského koncernu spjatého s národně socialistickou stranou. Firma byla založena 9. července 1898 v Praze jako družstvo Tiskárna národně-sociálního dělnictva. Její vznik inicioval předseda strany Václav Jaroslav Klofáč. Teprve v říjnu 1910 firma přijala název Melantrich, knihtiskárna a umělecký litografický ústav národně sociální, připomínající osobnost českého renesančního tiskaře a nakladatele Jiřího Melantricha z Aventina. V roce 1913 byla dokončena výstavba paláce Hvězda na Václavském náměstí, který se stal dlouholetým sídlem podniku. Navzdory krátkodobé krizi na přelomu desátých a dvacátých let se tiskárna kontinuálně rozvíjela po technické i obchodní stránce. V roce 1919 podnik získal knihkupeckou licenci a otevřel v paláci Hvězda vlastní prodejnu, současně se začal věnovat i nakladatelské činnosti a přijal název Melantrich – družstevní podniky pro grafický průmysl, nakladatelství a knihkupectví. V červnu 1924 byl jmenován ředitelem Jaroslav Šalda (v Melantrichu zaměstnán od roku 1905, původně jako účetní), který se posléze zasloužil o mohutný rozvoj firmy i o její faktickou nezávislost na národněsocialistické straně. Vedle toho byla v listopadu 1937 v budově na Václavském náměstí otevřena mansarda pro kulturní pořady a později byla tamtéž zřízena umělecká výstavní síň Ars.

Po vzniku republiky připravoval program naučných edic zejména národně socialistický politik Petr Zenkl. V roce 1929 pak do funkce literárního a obchodního ředitele nakladatelství nastoupil Bedřich Fučík (v Melantrichu zaměstnán od listopadu 1928). Za Fučíkova vedení se rozvinula beletristická i odborná produkce nakladatelství a k jeho kmenovým autorům a spolupracovníkům se připojily nejvýznamnější osobnosti soudobého literárního života. V důsledku konfliktu s ředitelem koncernu Jaroslavem Šaldou musel však Fučík ke konci roku 1938 z Melantrichu odejít a ředitelem nakladatelství se stal v lednu 1939 jeho dosavadní redaktor, divadelní kritik Josef Träger.

Ve dvacátých a třicátých letech v redakci nakladatelství pracovali mj. překladatel Aloys Skoumal, dlouholetý tajemník a redaktor vědeckých publikací Jan Hertl, dále spisovatelé Jan Čep, Egon Hostovský, Václav Kaplický, Vladimír Neff, František Rachlík, Jan Zahradníček a Vilém Závada, na počátku protektorátu též Kamil Bednář či Bohuslav Březovský. Na grafické podobě publikací Melantrichu se v prvních letech jeho nakladatelské činnosti podílel zejména Josef Lada. Od konce dvacátých let podobu knih Melantrichu spoluvytvářeli František Bílek, Josef Čapek, Josef Kaplický, Václav Mašek, František Muzika, Ladislav Sutnar, Jaroslav Šváb, Karel Teige či Slavoboj Tusar. Obálky a ilustrace připravovali František Bidlo, Zdeněk Kratochvíl, Vlastimil Rada, Zdeněk Seydl, Václav Špála, Jindřich Štyrský, Karel Teissig, František Tichý, Vojtěch Tittelbach, Toyen, Jiří Trnka, nebo Adolf Záborský.

Z několika edičních řad vycházejících v Melantrichu zmiňme, alespoň některé, jejichž vydávání spadalo do dvacátých a třicátých let. Koncem dvacátých let začalo vedení firmy věnovat knižnímu nakladatelství soustředěnější pozornost a v následujícím desetiletí se stal Melantrich jedním z hlavních center beletristické produkce. Ještě před Fučíkovým nástupem vznikla *Melantrichova knižnice*, zaměřená na klasickou českou, ale zejména světovou

literaturu a edice *Úroda* (podtitul Sběrka krásné prózy), věnovaná literatuře současné. Ačkoli i v této knižnici zpočátku převažovaly překlady, postupně se vyvinula v jednu z nejdůležitějších edic původní české prózy). Ve druhé polovině třicátých let vznikla a jen krátce vycházela novinková řada *Melantrichova laciná knihovna*, nová vydání starších melantrišských titulů přinášela *Melantrichova laciná knihovna klasiků* a románové předlohy úspěšných českých filmů vycházely v nových vydáních ve speciální edici *Romány, které ožily na plátně*.

Původní básnická tvorba byla soustředěna do edice *Poesie*, v níž publikovali Kamil Bednář, Ivan Blatný, Klement Bochořák, Viktor Fischl, František Halas, Vladimír Holan, František Hrubín, Jiří Orten, Hanuš Jelínek, Jaroslav Seifert, Milada Součková, Vladimír Vokolek, Jan Zahradníček či Vilém Závada. Z překladů knižnice nabídla díla Anny Achmatovové, Borise Pasternaka, R. M. Rilka, Paula Valéryho, Mathesiovy překlady *Zpěvů staré Číny* a několik výborů a antologií.

Nakladatelství Vyšehrad založené v roce 1934 se zaměřovalo na náboženskou literaturu, českou i světovou beletrii a na historické, teologické a filozofické publikace. Vznik Vyšehradu inicioval vyšehradský probošt Bohumil Stašek. Nakladatelství přímo navázalo na nakladatelskou činnost Československé akciové tiskárny a v rámci tiskových podniků Československé strany lidové nahradilo neprosperující nakladatelství Universum, působící v letech 1932–1934. Ještě v roce 1934 Vyšehrad převzal některé edice a závazky výše zmíněného nakladatelství Ladislava Kuncíře, jež z ekonomických důvodů přerušilo činnost, a jeho majitel Ladislav Kuncíř se stal ředitelem Vyšehradu. Nicméně v roce 1936 Kuncíř své nakladatelství obnovil a v čele Vyšehradu stanul František Jirásek. Knižním redaktorem byl již od roku 1934 překladatel Aloys Skoumal. Počátkem čtyřicátých let se ředitelem Vyšehradu stal někdejší redaktor [Melantrichu](#) Jan Hertl. S jeho příchodem Vyšehrad výrazně zvýšil produkci, převzal vydávání literárního měsíčníku *Řád* a postupně rozšířil autorské zázemí. První beletristické edice Vyšehradu se v návaznosti na produkci ČAT orientovaly na lidovou četbu a literaturu pro děti a mládež. Mezi první edice nakladatelství patřila Raná setba, kterou z plzeňského nakladatelství Karel Beniško převzala již ČAT. Knižnice přinášela texty jezuitských romanopisců či katolických duchovních. Vyšly zde ovšem též práce populárního amerického autora katolických novel pro mládež Francise J. Finna či adaptace románu *Bílá velryba* Hermanna Melvilla. V překladu Hany Skoumalové ve Vyšehradu vyšel Milneův *Medvídek Pú*. Kromě beletrie ve třicátých letech Vyšehrad vydával knižnici soudobého katolického myšlení *Myšlenky a život*, stranicko-politickým tématům byla vyhrazena řada *Hovory dneška*. Mimo edice vyšel v roce 1938 zásadní příspěvek ke studiu barokní literatury *České literární baroko* Josefa Vašici.

Závěrem můžeme říci, že období let 1918–1938 bylo dobou velkého rozkvětu českého nakladatelského podnikání, na svou činnost z předválečných let navázali soukromí podnikatelé, stejně tak i politické strany, které si stále více uvědomovaly, že k vysokému společenskému statusu nepatří jen vydávání novin a stranických brožur. Taková nakladatelství promyšleně budovala svou ediční politiku, snažila se k sobě přitáhnout dobré autory, výtvarníky a především redaktory, kteří svou prací přispěli nejen k propagaci konkrétního nakladatelského podniku, ale i příslušné politické strany.

Soukromá nakladatelství nakonec nezlikvidovala okupace Československa v roce 1939, ale až poválečné období, které znamenalo definitivní zánik soukromých nakladatelů, to je však již jiná kapitola dějin nakladatelského života.

Literatura

Firt, Julius, *Knihy a osudy*, Atlantis, Brno 1991.

Kolektiv autorů: *Lexikon české literatury 1–4*, Academia, Praha 1985–2008 (příslušná hesla k českým nakladatelstvím, osobnostem, institucím).

Kuncíř, Ladislav: *Život pro knihu*, Rozmluvy, Purley 1985.

Příbáň, Michal a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Academia, Praha 2014.

Šalda, Jaroslav: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace*, Eva, Praha 2001.

Šimeček, Zdeněk – Trávníček, Jiří: *Knihy kupovati...Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Academia, Praha 2014.

Zach, Aleš: *Stopami pražských nakladatelských domů*, Thyrsus, Praha 1996.

Internetové zdroje:

Slovník českých nakladatelství 1849–1949 <http://www.slovník-nakladatelství.cz/>.

Slovník české literatury po roce 1945 <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>.